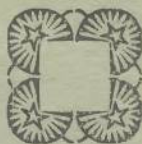

Ч. 1.

АНЕ СМІДЛЕЙ.

КИТАЙ В РЕПОРТАЖАХ

Переклад з англійського.

Січень
1936.

Популярна Бібліотека „Голосу Покуття“.

Ч. 1 Квітень 1935.

АНЕ СМІДЛЕЙ.

КИТАЙ В РЕПОРТАЖАХ

ПЕРЕКЛАД з АНГЛІЙСЬКОГО

Ціна 25 сот.

НАКЛАДОМ „ГОЛОСУ ПОКУТТЯ“

З друкарні Шимона Тайхера в Коломиї.
(9. 4. 1935. — 87—3000).

Селяни і поміщики в Китаю!

(Репортажі).

В Воусі ми вперше наглядно зрозуміли, яку безпощадну й запеклу боротьбу веде селянська біднота з великими китайськими землевласниками. У п'ятій годині веч. ми висіли з шанггайського поїзду, щоби даліше плисти в лодці на північний схід, до країни, де 28. серпня 1928 р. повстали тисячі озброєних селян проти багатів-землевласників. Повстання закінчилося однак цим разом повною невдачею селян, котрі стратили сорок людей убитими. Дальшу подорож водою почали ми отже у Воусі.

В тій місцевості землевласники мають свої оселі, на взір середньовічних феодалів, котрі містяться в великих прекрасних домах, стережених власною прибічною вартою. Оселі ці займають переважно центри сіл, замешканих наймитами-арендарями біднішими від найнужденніших невільників. Доведені до розпуки селяни об'єдналися в комуністичну партію. Значіння цього факту зрозуміємо, коли візьмемо під увагу, що приналежність до ком. партії карається смертю.

Лодки до яких ми повсідали, були переповнені селянами з гірських околиць, котрі уважно при-

глядалися нам й балакали щось про нас. Враз з'явився кремезний китаєць, в віці літ около п'ятидесяти, в довгім халаті з сірого шовку, в китайських без запятоків пантофлях на ногах й круглім, чорнім капелюсі на голові, окружений узброєними військовими в полевих мундурах з відзнаками Куомітангу на шапках. Був це, як ми опісля довідалися, всевладний чоловік в околиці, до якої саме ми направлялись — голова родини Чоу, багач-землевласник, відомий в цілій провінції як один з найбільше звірських катів пролетаріату. Узброєне військо окружало його побоюючись атентату на нього. Приказуючим голосом запросив нас до свого дому та запропонував нам опіку своєї прибічної сторожі. По селах нема заїздних домів, а що відмова прийняти запрошення могла викликати підозріння, а навіть могла закінчитись посадженням в тюрму — проте ми погодилися на його запрошення.

Виконавши це, голова дому Чоу покинув нас, передаючи нас під опіку одного з членів своєї родини, елегантного, гарного майже красавця — молодця. В кутку узброєний вартовий грав на китайській скрипці. Ідемо в напрямі великого каналу. Молодець з дому Чоу говорив весь час з своєю жінкою о нових рушницях, котрі закупив і перевозив до себе.

Доїжджаючи до малого торговельного місточка Ан-Чен, осередка провінції, яку ми хотіли звидіти — побачили ми гурток обдертих дорослих і дітей, котрі стояли вздовж берега й приглядалися як ми висідали.

В супроводі двох вартових проведено нас до

центрального політичного бюро. Впродовж цілої дороги стояли на вулицях мужчини, жінки й діти, собаки гавкали, а сполохані кури перелітали через вулицю. Опісля на протязі пів години мандрували ми навпростець через поля й пасовиська, поки дійшли до другого міста Шан-Сан, котре звуть також Чоу-Чоль, від назвиска його багатого власника Чау. Ззаду за нами йшли два вартові. Воздух був дуже вогкий. Кілька миль перед нами маячів ланцюг високих горбів - гір між котрими на право тягнулись стиснені густі чагарники бамбусової трощі. Вартові оповідали нам, що селяни працюють цілий день в полі, а поночі збираються в ярах між горбками на якісь конспіративні наради. Згадані чагарники були в минулім серпні одним з середовищ, звідки почавсь похід селян на землевласників.

Щодня виарештовують поодиноких членів сель - партії. Оба вартові інформували нас про ті справи дуже докладно і широко. Вони теж сини бідних селян, один з північної частини провінції, другий з Шенгшунгу. Дістають 8-10 дол. мексиканських (30-40 зол.) платні, котру в цілости пересилають своїм родинам. Служили в т. зв. корпусі самооборони, котрий зорганізували пани з торговельних палат, та багаті-землевласники в часі розв'язування селянських об'єднань і утворення нанкінського уряду. А в дійсності головною їх задачею була охорона багацького роду Чоу.

Брявкіт кайдан.

Місто Чоу-Чалі замешкує виключно біля 20 родин багатів-землевласників. Найбагатіша родина

Чоу в числі 25 осіб мешкає під одним дахом. Доми цього міста високі й міцні білі стіни без вікон творять з трьох боків гейби середньовічний шанець. Четвертий бік замикає глибокий рів. Ціле місто обведене подвійним зубчатим муром, за котрим стоять від стіп до голови узброєні вартові. Проходячи через мійські ворота ми бачили, як військові копають нові рови. В грубих і тяжких воротах домів видно отвори стрільниць. Ціле місто здавалося було гейби підчас облоги.

Через великі, масивні ворота Чоу, увійшли ми до довгої кімнати з небіленою стелею, котра опиралася на величезних червоних стовпах. Не зважаючи на те, що ми 8 годин були в дорозі й навіть не привели себе як слід до порядку, заставили нас засісти до довжезного, прямокутного стола й подали з великими церемоніями чай. Обовязки господаря виповняв найстарший член родини, який, як ми пізніше довідалися, був одночасно політичним агентом уряду та податковим егзекутором. Освічено удекоровану по недавньому весіллі кімнату, великими червоними свічками, встромленими в величезних металевих свічниках. Привитав нас девятнадцятилітній по європейськи зодягнений новоженець, як ми опісля довідались студент нанкінського університету. На наше прохання познайомив нас з своєю молодою дванаяцятилітньою дружиною, котра покінчила середню школу в Воусі і була вчителькою. Перед нами стояли ті, що зветься „Молодим Китаєм”, котрий сьогодні опирається всеціло на февдальній, економічній й суспільній підставі.

По чаю відразу запросили нас до обіду, по-

даваного з задержанням всіх старинних форм та з гречністю виявленою в дуже складній розмові, в котрій молода жінка заявила, що китайці є вже з своєї природи нищою расою від європейців.

Нараз в куті великої кімнати зчинився рух, а групка людей, які стояли півколесом біля нас спішно порозбігались. З кута доносився брязкіт ланцюгів, але світло свічок було так слабе, що годі було щонебудь побачити. Обід продовжувався далше, але кілька хвиль потім ми відложили наші палочки (в Китаю вживають замість ложок, палочки). Дещо пізніше, коли молода пара відійшла до своєї умебльованої кімнати, удалося нам побалукати з жовнірами, котрих було повно в цілім домі. Вони нам оповіли, що брязкіт ланцюгів, який ми чули, це брязкіт покованих в кайдани двох вязнів селян-комуністів, котрих замкнуто (замість в тюрмі) в одній з кімнат дому. Жовніри провели нас до тої приватної тюрми.

Зимна, темна й опустіла кімната, в куті обідрані два лежали на соломі заковані ланцюгами до долівки — селяни. Один з них з інтелігентним, живим обличчям мав около 40 літ. Другий, дуже молодий, з обличча здавалося упертий, однак гейби опустілий — оба дивилися на нас з ненавистю, вважаючи нас за ворогів. Ніхто не промовив ні слова. А ми тут пирували — мимоволі крикнула я по англійськи.

Оден з моїх товаришів вивів мене з того до-
му. На небі світив місяць вповні, блідий, холодний. Кругом царила тишина. Перед нами сутенів темний, чагарник бамбусів, а в недалекій віддалі зарисувались узбічча горбів й чорні пащі провалд,

де селяни збирались по-ночі на таємні наради. „Переживаєте тут історію”, — промовив мій товариш, а я відповіла йому: „О, много легше її перечитувати”.

Цілу ніч я не могла заснути. Як тільки зазорило, я встала, відсунула дерев'яну засуву в дверях, які відділяли нас від малого внутрішнього подвір'ячка й вступила до широких сіней. По сінях проходжувався туди й сюди чорний, кремезний член родини Чоу. Був це менш-більш сороклітній мужчина, зодягнений в довгий сірий халат, підв'язаний широким поясом, ізза котрого видно було позатикані набої та величезний револьвер, в чорному китайському капелюсі на голові.

Вміжчасі два вартові виволікли на подвір'я молодшого в'язня-селянина і заложили йому на руки кайдани, але так, щоби їх не було видно з під довгих рукавів. Так, що як в'язень ішов, можна було подумати, що свобідно вимахує собі руками. Перед ним йшов гурток, котрий позірно під невинною одежою був до зубів узброєний. Ведено цього в'язня до далекого села, щоби там примусити його зрадити й видати якогось віддавна пошукуваного і тровленого селянського провідника. В'язень ішов як бездушна худобина, напівбожевільний — зідіотілий. Не вдалося нам розвідати, яких метод і способів вживають китайські можновладці, якими доводять вони до такого стану своїх в'язнів.

Того ж дня відвідали ми сім ріжних сіл, в товаристві до зубів узброєного відділу війська, який мабуть охороняв не нас, а двох членів родини Чоу, котрі опроваджували нас. Селяни переривали

працю й провозжали нас мовчазним, довгим поглядом. В декотрих селах ми бачили майже виключно тільки невільників, а два села були замешкалі невільниками родини Чоу. З виїмком одної хати, всюди була страшна, для європейця незрозуміла нужда й бруд. Доми невільників, це леговиська в ямах, в землі прикритій спорохнавілими дошками, купа соломи й лахів, накритих подертою й брудною плахтою, це леговисько-ліжко. Декілька родин — невільників дому Чоу, то такий потрясаючий образ нужди, який ніхто не в силі собі уявити. З шести дітей, троє померло в першому році життя, а нужденне сотворіння, котре мати носила ще при грудях, напевно й не дотягне до 1 року. Така родина мусить обрабляти 2¹/₂ мау землі (мау=700 м. кв.). Через пів року вони всі є виключно на ласці землевласника і їх властителя. (Капіталістична культура 20 віку! — Замітки Перекладача).

Наш провідник, помітивши наше остовпіння й переляк (?) спішно заявив нам, що селяни є дуже нечесні і, що в часі жнив треба винаймати сторож в, щоби не поховали всього збору. Ми однак дсвідалися на місці, що нещасні селяни є так бідні, що не можуть купити собі хочби й найдешевших знарядів праці. В цілому селі майже нема чим працювати, а ті кілька знарядів що є, то випозичені. Дивувало нас прихильне відношення тих бідняків до нас, але опісля виявилось, що мимо відсутности навіть будьякого знаку часописей на селі, селяни були дуже добре поінформовані о нашім приїзді, навіть в найдальших закутинах і то тоді, коли ми доперва всідали на лодки в Воусі.

Нелегальна зброя.

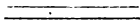
Оповідали нам, що є тут багато сіл, де убожество є ще більше, як те, котре ми бачили і де нужда унеможлиблює вже будьякий спротив. Натомість в тім окрузі, де ми перебували, селяни є зорганізовані і освідомлені й намагаються за всяку ціну роздобути зброю. Жертвують на цю ціль всі свої гроші, терплять найбільше нелюдські переслідування, навіть масову смерть, через розстріли і т. д.

Всі змагають до одної ціли: революції. Але родина Чоу стежить — виловлює жертви і відсилає їх до т. зв. суду в Нанкіні, котрий знає одинокую кару: смерть!

Родина Чоу показує нам свої багатства, свою економічну і політичну потугу, тисячі „мау”, землі і нечувану нужду селян. Але журба замучує короновані голови — а кождий вчинок члена родини Чоу є виявом тривоги і страху. Не відважуються вийти в ночі з дому, не осмілиться ніхто без зброї і варті підійти до гуртка селян.

— Кждий селянин має сховану зброю шепчуть з острахом.

Так виглядає історія, котра тепер пишеться в Китаю.

Військо.

Японські генерали напали на Шанггай. Шпиталі заповнилися японськими оборонцями. Богато шкіл і приватних домів замінено на тимчасові лазарети (шпиталі) тому, що в шпиталях не було місця для всіх ранених.

Ранені лежали довгими рядами. Велика більшість із них лишилася на полі бою. Поза раненими стояли цілі гори свіжо збитих домовин з негибльованих дощок. Подвіря шпиталів були переповнені також самими домовинами, одні повні, інші порожні. В декотрих з них, лежали цілком нагі трупи — то звичайні жовніри — для котрих по смерті шкода було мундурів.

Санаторію одного багатого китайського лікаря, рівнож замінено на військовий шпиталь. Лікар звався Д-р Нев. Рід його виводився з династії Сунг, котра володіла містом Нанкінг. В тому шпиталі різниця між офіцерами а звичайними жовнірами була разяча. Легко ранені офіцери лежали в окремих кімнатах, тоді, коли ранених жовнірів, часто без рук і з витікаючим мізком стиснено в малих убікаціях.

Тут лежали оборонці Шанггаю, котрі мусіли дивитись на смерть своїх товаришів і слухати невмовкаючі зойки.

Жовніри дивувались, коли на них взагалі хтось звертав увагу, прецінь вони паріяси*) Китаю, позбавлені всіх прав, котрих обов'язком було тільки — вмирати. „Присвячування уваги жовнірам, псує їх” — так балакали лікарі.

В однім шпиталі, на відділі легко ранених лежали поруч мужчини — селяни, робітники і кулі**). Здивовані дивилися кругом себе. Вчора ще були паріясами, сьогодні звать їх — на якийсь час — героями. В кутику лежало трьох: два з них дуже молоді, третій старший мужчина. Перший дев'ятнадцяти-літній з сумними очима хлопець. Сусід його, старший мужчина, тип правдивого жовніра. Енергічне обличчя осмалене сонцем й вітрами, було тепер бліде з упливу крови. Останній також молодий, приблизно двадцяти-літній, а може дещо старший лежав з затисненими зубами й понуро глядів перед себе. Кожний з них по черзі оповідає історію свого життя.

1. „Добре, якщо пані бажають собі, можу з вами побалакати. Я звичайний жовнір 88-ої дивізії. Батько мій жив в селі Фенгсіяна. Я вродився в Нанкіні. Маю дев'ятнадцять літ. Десять літ тягав я рікшу (двоколесний візок, яким в Китаю невільники возять панів). Чи вмію читати й писати? Ні, прошу пані! В нас в Китаю тільки багаті вміють читати й писати.

З кінцем минулого року я вступив до війська. Я й мій батько шукали праці, але без успіху. Тільки моя мати працювала. Була... служницею

---

*) Паріяси, це погірдлива назва працюючих, щось вроді нашого „смерд“ за княжих часів.

***) Носильщики, що виконують найтяжчі праці.

в однім багатім домі в Нанкіні. Два роки тому приїхав до Нанкіну якийсь дуже визначний чужинець. Влада боялася, щоб він не побачив наших нужденних, напів розвалених, позападавших в землю хаток. Здається мені, що це мав бути навіть князь з Данії. Що пані сказали? Ні! Ні! Не знаю, що це за край Данія, я ніколи про неї не чував... Отже влада вислала одної ночі військо і поліцію, щоби зруйнували наші хатки обабіч дороги, бо туди мав переїжджати той князь. Зрівнали з землею і нашу хатку.

Ми не знали, куди нам дітись. Грошей ми не мали, щоби вибудувати нову хату – іншої ради ніякої не було! Батько мусів продати мою сестру, одному багатому урядникови з якогось там міністерства. За виручені гроші вибудували ми собі маленьку хатину, де якийсь час проживали. Але минувшого року прийшла велика повінь. Маса людей наплили до Нанкіну. Ніякої праці не можна було дістати. Тільки моя мати працювала, а сестра моя була кухонною невільницею в багатого урядовця. Ми з батьком не могли найти праці. Батько постарівся і не міг скоро бігати з рикшею, тому ніхто не хотів його наймати.

Ми з батьком рішилися вступити до війська, до 88-ої дивізії. Командував нами Чанг-Кай-Шек. Коли Японці повели на нас наступ, гурток нас будучи тоді в Шанггаю, прилучився до 19-тої армії, щоб боротись проти Японців. Перед тим я ніколи не воював. В боях були ми разом з батьком побіч себе. Де він тепер? А може вже неживий? Мій бідний батько!.. Я хотів би... Прошу прийти пізніше, розкажу більше... Мій батько...

Пані вже прийшли? Прошу сідати. Я плакав, бо все плачу, коли подумаю про свого батька. Весь час бою були ми з батьком на фронті Чапай, Я був напів живий. 27-го січня в ночі, повели ми наступ на японські позиції і знищили частину їх окопів. Всі ручні гранати, які я мав, зужив в бою. Японців було мало, отже повтікали, а ми заняли їх окопи. В несповна пів години, Японці великими масами при допомозі тяжкої артилерії повели наступ. Всі наші просьби й благання, з якими звертались ми до наших команд о підмогу, о ручні гранати й набої — були без висліду — нічого нам не післано. Більшість з нас ще в наступі на Японців зужили всі гранати.

Почався відворот. Ми чекали на смерть під градом тяжких стрілен японських гармат. Ранено мене в ногу. Памятаю, як батько напоїв мене водою й потішав: „Не бійся, все буде добре — скоро наспіє підмога”... Що діялось дальше не памятаю, бо коли прочуняв, був я вже самий. Не знаю, що сталося з моїм батьком? Ніхто не знає! А може... Я хочу...

Губи в нього дрожали і перестали говорити.

Старший мужчина, котрий лежав побіч, мовчки слухав оповідання хлопця. Кілька разів забурмотів. Але уста мав замкнені. Він чув тисячі таких оповідань. На пальцях рук мав 5 або 6 золотих перстенів дуже подібних до слюбних обручок європейських жінок. Жовніри все грабують, що лиш найкоштовніші річи. Частина урядової армії повернула з Кіянґсі, де майже рік воювали проти армії революційних селян і робітників. Там грабували і палили цілі міста і сотки сіл вирізували

в пень. Багато жовнів мали жовті перстені й звичайні золоті обручки.

Оце історія старшого жовніра.

II. Пані хочуть зі мною балакати? Пощо? З якої країни ви прийшли? Де це є? Скільки вам літ? Наші офіцери казали нам, що американці хочуть нам допомогти в війні проти японців. Чи це правда? А коли так, то чому дозволили японцям зайняти чужоземельну ділянку як операційну базу проти нас — а нас до неї не впустили?

Я старший жовнір 21-шої бригади, 60-тої дивізії, 19 армії — бачите, оце моя книжка. 19 років служив в війську. Маю 33 роки. Родом з села І-Янг в Гунан. Маю там двох синів. Але вони дурненькі, отже як вони можуть мені тепер допомогти?

Я мав 14 літ, коли вступив до війська. Моя родина мала 7 мау поля, але це було замало, щоби вижити нас всіх. Перша революція хоч змела династію Тсінг, але не дала нам землі. Збагатила тільки генералів.

Я служив в арміях генералів Ву-Пей-Фу, Там-Ен-Кай, Лі-Тсун-Ен і Го-Чен. Тепер служу у Тсай-Тінг-Кай. Що я думаю про ті армії? Отже: Ву-Пей-Фу платив нам найкраще, 8 доларів місячно. З того міг я післати своїй родині 4-5 доларів кожного місяця. Його офіцери не крали тільки, що тепер наші — чорт би їх побрав. Належитья нам 12 доларів місячно, а не дають нам навіть сотика. А коли вже платять нам, то дістаю приблизно около три долари, а решта топиться в кишнях офіцерів. Ті гроші не вистарчають навіть на мої дрібні видатки.

Розказують нам весь час, від коли я в цьому

шпиталі, що на цілому світі збирають для нас гроші і переслано нам вже три мільйони доларів, за те, що воюємо проти японців, і пані думають, що ми щось з того дістали? Аякже! Завтра! Мати сплодила Чан-Кай-Шека на певно з якимсь собакою.

19 літ воював я для різних генералів. І що з того маю? Прошу дивитись — одна відтята нога. Відішлють мене до родини. Скажуть, що може мене удержати... А чому я пішов воювати для генералів? Бо всі ми не мали що їсти, отже я мусів йти.

Памятаю добре, коли в 1928 році будучи в армії генерала Го-Чен-Гунан мали ми капітана, котрий скінчив військову академію і вислужив вже добрих кільканадцять років в війську. Кошти удержання жовніра обчислені були на 6 доларів місячно. В дійсності видавано тільки 4, а 2 долари кожного місяця забирав до своєї кишені капітан. Так робив маєток коштом наших шлунків. За перші 4 місяці взагалі не виплатив нам платні. І тоді ми зібралися разом і зажадали, щоби нам виплатив наші гроші. І пані думають, що виплатив нам? Ага! Чорта-здав! Той підляк приказав всипати нашим двом провідникам по 200 різок.

Виключне право контролі фінансів прислуговує командантам дивізії, баталіонів і компаній. Але це все зберігається в тайні. В той спосіб можуть більше загарбати. Команданти бригад і полків також самі, кожний офіцер збогачується нашим коштом. Не дають нам грошей навіть на закупно сандалів і панчіх. Купують самі, а потім кажуть, що це коштує 20-30 центів. Але це брехня. Такі річі можемо купити на торзі за половину тої ціни.

Я і Кіянсі цілий рік воювали проти червоної армії. Так, що знаю чимало про неї і про відносини в ній. Запевняю Вас Пані, що поводження з жовнірами в революційній армії є дуже добре. Нема ніякої різниці між старшинами а рядовими жовнірами. Жовніри носять однаковий одяг, дістають однакову платню і харчуються з одного кітла, та взагалі живуть так само як і старшини. Тому маю найвищу пошану для тої армії, Кожний відділ має свій власний банк, в котрім вояки складають свою платню і дістають за те відсотки. Кожний рядовик у них, знає докладно про фінансове положення на рівні з старшинами. Можливо тому, що там так добре поводиться жовнірам нам кажуть, що вони є бандити. Я був великим дураком, що не втік до них, як то зробили декілька моїх товаришів.

Наша 19-та армія доперва там навчилася, як треба воювати проти Японців. Червоні мають найкращу армію в Китаю. Один з нас дорівнює одному Японцеві, але сто Японців не дорівнюють одному з революційної армії. Це геройські хлопці і не лякаються смерти. Ціле населення в Кіянсі, розуміється з виїмком богачів, помагає їм. Ми мали літаки і радіостації, однак думаєте, що вдавалося нам вислідити червоних? Де там! Ціла дивізія могла проходити біля нас в полудневому Кіянсі і ми ніколи про те не довідалибся. Але, коли хоч один з нас відійшов десять кроків від якогось села, червоні вже про це знали.

Ціле населення тамошніх сторін помагає революційній армії. Жінки приходять до наших таборів і кажуть, що вони втікачі а в дійсності

розглядаються, розпитують і агітують між нашим військом. Наші старшини арештували одного разу три такі жінки, всі вони були сестрами червоного хреста, робітничо-селянської армії; і мали зaledви по 15—16 років. Ми привезли їх до Шангаю. Старшини тримають їх в своїх помешканях... по що? Га? Хибаж вони жінок не потребують? Так? Чи ні? Як що пані мають охоту, можете побачити їх в Тченю, не далеко звідсіль.

Чи думаєте пані, що тільки старші помагають народній армії? Ні, прошу пані! Навіть малі діти помагають їй. Одного разу, в селі біля міста Гінкво під час розподілу між нас рижових порцій, несподівано підійшов до нас, малий десятилітний хлопчина. Без найменшого остраху попросив своїм дитячим голосом від нас трішки рижу. „Дайте мені браття з білої армії поїсти. Вже три дні я не мав крихітки в роті. Ви спалили наші хати не залишаючи нам нічого. Родичі мої повтікали не знаю навіть куди!“

Але наші старшини пронюхали, що цей малий хлопчина був розвідчиком і убили його. Який же це був мудрий і гарний хлопчина! Але не злякавсь навіть тоді, коли його убивали. Дивлючись на нього пригадались мені мої два сини... Один має 14 літ, другий 11 літ. Але вони дурненькі — і щож такі темняки можуть для мене зробити?

Старшини наказували нам, щоби в місцевостях охоплених визвольною боротьбою усе палити. На триста лі (міра віддалі в Китаю) навкруги міста Гінкво, ми спалили все, що тільки далось спалити. Старшини наказували убивати кожного зустрічного чоловіка. Вони оправдувались, що це робиться на приказ Начальної Команди, тому ми

убивали всіх. Забирали у мешканців всі свині, кози, вівці і корови, різали і їли. М'яли їхній риж і забирали. Ціле населення зненавиділо нас, всюди де ми появились все втікало в рззтіч забираючи зі собою все, що можна було взяти. Ніхто не хотів нам подати краплі води. Перед відходом затроюзано керниці і ріки. Мимо цього, що наша армія мала кращі гармати і літаки, ба навіть трійливі гази — ми всі боялись.

Підчас походу через гори охоплював нас переляк. Дороги там дуже вузькі, заледви на три ступні широкі — там не побіжить живої душі. Менш чим чотири сотні не посміли ніколи рушити в похід — дві сотні напереді, дві як приквіття. На менші відділи нападало населення і розбросовало їх. Навіть на цілі дизізії спадали вони як буря з засідок і розбивали їх. Зброєю дорожать і боронять її більш чим власного життя. В перших рядах йшли до наступу селяни озброєні сокирами, рискалями і піками, дуже рідко з рушницями. Зі ними йшли революціонери з рушницями, а при самому кінці жовніри, з котрих кожний мав добру рушницю та револьвер. Поки ці останні підійшли до нас, ми були так змучені боротьбою, що вони нам без труднощів відбирали нашу зброю, муніцію і кулемети, а ми втікали або вони забирали нас в полон. Нам ніколи не вдалося здобути в них хочби одну рушницю, але вони нам забирали цілі маси різнородної зброї. Кепкувалися з урядової армії; вони не говорили про нас інакше як: „ось надїжджають наші табори і муніційні валки“.

В Кіянсі кожний вміє боротись, все одно чи мушина чи жінка — при цьому мають дуже добру організацію, котра так високо стоїть, що навіть в тих часах, коли наші війська опанували місто Кіянво, вона контролювала потайки ділання і зарядження уряду. Ми жили в постійній небезпеці. Нікого не випускали і не впускали в місто без спеціальної перепустки і докладної тілесної ревізії, при чому багато з них ми вбивали. Але мимо цього вочи все знали, що робимо в місті, кожний селянин, що приїжджав до міста, був революційним жовніром. Всі мешканці міста з виїмком багатіїв, радо давали їм всі потрібні відомості — вони були поінформовані про нашу чисельність, знали скільки і якої маємо зброї та муніції.

Революціонери є дуже здібними агітаторами. Скрізь мають школи. Навіть найменше село, що не має більше ніж десять родин, має свою народну школу. Вздовж цілої дороги до Кіянво, ми бачили шкільні будинки. Населення, хоч дуже вбоге, має силу книжок. Вони мають на меті виховати кожну дитину на бравого жовніра революції. Пишуть і видають свої власні шкільні книжки. Нема сторінки, де не булоб згадки про визвольну боротьбу. Деякі з нас, що вміли читати, читали ті книжки й відтак оповідали нам їх зміст. Але старшини суворо забороняли нам читати ті книжки. Приказали нам палити їх. Скрізь, де ми знайшли, руйнували ми їх школи. Старшини казали, що там виводяться бандити.

Деколи ми знаходили їх книжечки з піснями. Тямлю декільки рядків однієї пісні з такими словами:

Чан-Кай-Шек ти зраднику підлий !
Обдурив ти селян і робітників,
Бувши в Кантоні !

В інших піснях була балачка про визвольну боротьбу й соціалізм. А одну пісню називали „Інтернаціоналом“, пісню визвольної армії всього світу. Часом декотрі з нас й хотіли затримати ті книжечки й навчитись із них пісень співати, але кого придибали на цьому, розстрілювали.

На кожному кроці бачили пропагандові афішки, що їх лишала розліплені революційна армія, щоб освідомити білих. Увесь шлях, що ним маршувала наша армія, був засіяний летючками й брошурами. Я зтянув зміст деяких:

„За кого й за чие добро воюєте“

„Жовнір не повинен боротись проти жовніра“.

„Нуждарі не повинні забивати нуждарів!“

„Чому боретесь проти трудящих мас робітників і селян?“

„Ви воюєте — ваші старі пані забирають вам платню — ви воюєте тільки наживаються!“

У своїх брошурах писали революціонери про уряд робітничо-селянських рад.

Писали про те, що кожний жовнір визвольної армії одержує даром землю, що наколи жовнір воює й самий не має змоги обробити землю, тоді виручають його інші. Й це є свята правда. Я це на власні очі бачив. На кожній пайці є таблиця, де є виразно написане скільки землі дістав кожний від Ради. Ці таблиці ми бачили скрізь.

Чимало наших полонених жовнірів прислали революціонери назад до нас і саме вони нам те

все оповідали. Звичайних наших жовнірів шанують і гарно з ними поводяться, але старшин не гайно вбивають.

Полоненого жовніра намовляють, щоб пристав до них, а коли погоджується на це, користується тими самими праґами, що їх має кожний жовнір визвольної армії. Якщо ж не хоче в них залишитись, дістає паспорт і грші на дорогу, щоб міг без перепси поїхати додв. Хто не має паспорту не може ніяким рбом мандрувати околицями Кянсі, бо там існують рбницько-селянські ради. В кожному селі, на кожній дорозі стоять стежі народньої армії. Але хто має паспорт, може свбдно рухатись та їхати куди йому завгодно й дістає в д радянської влади безплатне харчування.

Пропаганда з боку визвольної армії непокоїла наших командантів. Сам Цай Тін-Кай, наш головний отаман мусів декільки разів слати телеграми до Чан Кай-Шека, щоб прислав грші на доєжні нам платні. Одного тижня ми аж тричі отримали платню. А старшини, щоб показати нам, що й у нас, любляв, є все рївне й що нема рїжниць між звичайним жовнірсьм а старшиною, приходили до нас і забавлялись з нами... в жовнірів. Але це була брехня й ніщо більше. Такого страху завдали революціонери нашим парамсфіцерам! Але тепер уже зовсім інакше. Ми знаходились на території білих. Отож: „Три кроки назад, свине кирина!“

Чи мало з нас не мало взагалі ніякої охоти воювати густі визвольної армії. Однієї двини спокій був на фронті. Наш полковий командант приїхав до нас на інспекцію. Приказав, щоб ми були

більш енергійні. Один зпоміж наших спитав полковника: „Проти кого власне воюємо?“ Цей запит жовніра призвів полковника до оскаженіння. Приказав його негайно розстріляти. Ніхто не виконав приказу. Я дізнався опісля, що жовніра таки розстріляли в головній квартирі. Деколи старшини розстрілювали рядовиків, що вертались до нас із полону. Старшини казали, що це агенти революціонерів.

Та якось у передовій лінії боровся один наш полк. Вечеріло. Прийшов наказ: Лягти, скоростіли спрямувати на лаштунки революціонерів, поводитися тихо, а стріляти лише тоді, як прийде відповідний приказ. Полк зберігав повну тишу. Враз почули жовніри жіночі оклики: „Чому, брати з білої армії воюєте проти робітників і селян? Аджеж ми боремось і за ваше добро — ходіть до нас!“

„Стріляй“! пролунала команда офіцера. Але ніхто не послухався. Старшина був лютий мов скажений собака. Жовнірі казали, що це духи й бояться стріляти в духів. Егеж! Факт! Але вони гаразд знали, що це не є духи, лише революціонери, Голоси далі вигукували — Ходіть до нас брати з білої армії — ми нуждарі, ви також, аджеж ми й за вас боремось“!

Офіцер удруге приказав стріляти, але замість сальви до революціонерів, жовніри обернулись, верескливого старшину вбили, а самі зі зброєю, муніцією й одним кулеметом пішли до визвольної армії. Ми ніколи пізніше їх не бачили. Після цієї події, офіцери дуже нервувались. Тепер вони вдоволені. Не воюють із червоними.

Тепер боремось проти малих японських чортів. Та тут зовсім інакше. Не так, як у Кіянсі, де кожний помагав визвольній армії. Тут кожний помагає нам. Авжеж! Авжеж! Я це гаразд розумію! Тут боремось за китайський народ. У Кіянсі-ж ми боролись проти народу. Й тепер я це розчолопав, коли маю лише одну ногу!... Тепер пішлють мене назад до моєї сім'ї з двома доларами. Я маю лише одну ногу... А наші старшини набивають собі гаманці нашими грішми“.

Третій з черги перебив старому:

3. „Вчора прийшла до нас пані Чіан-Кван-наї (дружина команданта 19-ої армії) й хотіла дати кожному з нас по одній помаранчі — щоб нас підсилити. Але, ми їй сказали, щоб ішла до біса з своїми помаранчами. Крадуть нам народні гроші, а тепер прикидаються добрими для нас і дають нам аж по... одній помаранчі. Хай краще дадуть нам нашу платню за останніх п'ять місяців. Самі собі все купимо! Й харчі й одяг, а навіть... помаранчі. Прячуть до своїх кишень наші гроші й хочуть, щоб, ми були вдячні їм за... помаранчу. До всіх чортів!

Сім років воюю, а ця ось рана — пята з черги, що її я собі заслужив. Подивіться! Цю рану я дістав за генерала Лі Цун-єн. Цю другу на щоці, що її в землю заберу з собою, завдали мені Японці. Коли я воював у вісімнадцятому році Республіки в армії Лі Цун-єна проти генерала Чен-Чі-тан, я нічого за це не отримав. Тепер оба вони приятелюють. Але той драбуга Лі Цун-єн винен мені платню за шість місяців. Звичайно! Аджеж мусить мати на папіроси. Авжеж...

Усі ті генеральські війни, це велике ошуканство. Сьогодні вони ворогують і воюють із собою. А взавтра будуть дружити. Сьогодні воюємо для одного генерала взавтра за іншого — й так ось воюю вже п'ятнадцять років.

Пригадую собі як промовляв до нас Ван Чінвей у Вухан, Декільки разів згучним голосом повторяв, що ніколи й ніде не підлягатиме ніяким генералам і що так довго боротисьме, аж переможе Чан-Кай-Шека. Я повірив йому й боровся проти Чан-Кай-Шека. А сьогодні вони найкращі приятелі. Поміг Чан-Кай Шекові крамарювати з японцями. А ми мусіли гинути на фронті без підкріплення, без муніції, мов барани. Таким робом полекшив японцям перемогу. В подяку за це займенував його Чан-Кай-Шек головою Управи Юан. Рука руку миє, прошу я вас !

Мушу вам, пані, сказати під словом чести, що досьогочасний пролив крові, всі покладені жертви були зосім безглузді й даремні, я переконаний, що ніхто не годен тепер примусити 19-у армію до братовбивчої війни. Бгали нас у борню проти революціонерів у Кіянсі — навіщо? Революціонери не міняють своїх ватажків як ми наших генералів. Там увесь народ — без багатіїв та урядовців звичайно — підтримує боротьбу визвольної армії. Ми переконались у Кіянсі, що там усі є революціонерами. Й знаємо по чийому боці правда, а по чийому ні. Довше нас ніхто не обдурюватиме! Досі ми думали лише про гроші!

Другий перебив йому: „Чому ми не мали думати про гроші? Невжеж ми з любови до генералів ішли воювати за їх інтереси? А може ви

думаєте, що колиб я був грошевитий, лежав би на цьому мервиську з відтятою ногою ?

Але останній не дав себе збити з пантелику: „Наше лихо в цьому, що ми не є спроможні зрозуміти інтереси народу. Пригадуєш, як населення Кіянсі організувалось, як захищало свої інтереси ? Гадаєте, що вони за гроші вмирають в обороні своєї організації ? Пригадуєш собі того селянина, що ми його якось зустрінули й який два дні був нашим вожаком ? Обробляв тоді свою землю, як ми прийшли в його село. Оповідав нам що ховався підчас перебування визвольної армії. Тепер коли ми прийшли, може свобідно працювати на ріллі. Наші старшини примусили його бути нашим вожаком. А він що зробив ? Завів нас у гірські дебри, де дідько добраніч каже, де не було доріг ані поживи, ані крихітки води, Офіцери сперіщили його, назвавши шпигуном !

„Я жовнір визвольної армії“ гордовито сказав. „Вбийте мене, зрадники народу“!

Старшини розшарпали його на шкamatтя й так лишили. Кажу вам зовсім щиро: ідеї й програма визвольної армії не є погані ! Там усе так бореться й умирає. Навіть жінки й малі діти !

Всі нас зненавиділи в Кіянсі. Ніхто не хотів нам дати поживи, ані води. Нашим ранених і хворих не хотіли обходити. А для визвольної армії все було. Жінки з величезною посвятою обходили їх ранених і недужих. Коли хтось з нас занедужав, оставав на поталу долі на дорозі й так умирав. Революціонери не є себелюбні. Вони боряться для мас. Їх гаслом є:

„Геть імперіялізм !“

Нанкінський уряд не погоджується з цим гаслом і тому бореться з визвольною армією. Цілком отверто кажу вам, ніхто не може примусити мене, щоб я далі боровся проти народньої армії.“

Настала мовчанка. Всі задумались над чимось.

П'ять років...

Дружність має в Китаю чималу вагу — куди більшу аніж в іншій країні.

Колиб п'ятох, близьких собі немов пальці однієї руки друзів спитати, чи про дружність їх рішають вірність та відданість — залишок із фєвдальних часів їх батьківщини, вони б заперечили. Заявилиб, що дружність їх побудована на спільній боротьбі за спільну мету: визволення китайського селянина й робітника й створення безкласового суспільства. Але вирости на китайській землі й з молоком матері віссали чимало з китайської старини. Народні перекази й казки про вірність друзів на смерть і життя вважали чимось таким природним, як природним і самозрозумілим здавався їм у хлопячих роках шум вітру в деревах. Така вірність із фєвдальних часів не є чимось незвичайним у китайських революціонерів. Вірність сильніша від смерті єднала приятелів, що належали до однієї визвольної організації. Такими приятелями було цих п'ятох.

Перший Ван І-пінг, був сином багатого селянина з провінції Капей на півночі. Високий, худий хлопець, із наїженим мов щітка волоссям, що

стирчало насупереки всім гребінцям, щіткам, оліям та капелюхам. Довга студентська халамида лопотала на ньому наче бойовий прапор. На інтелігента мав надто довгі рамена, а руки й ноги за великі. Даремні були зусилля його сім'ї, щоб він подобав на джентелмена. Щолиш, коли важко занедужав і конав поволеньки, виглядав — як чужинці звикли казати — як член кращої класи.

Не вдалося також сім'ї примусити його до слухняності, до синівської податливості, вивести його на доброго сина, який ставби відтак професором або урядовцем і своїм становищем ізнов набив порожні родинні гаманці. Коли вступив на університет панував, як це звичайно ведеться в Китаї, голод. Податки сягали до самого неба. Урядовці лупили населення щораз більшими податками. Диктатура генералів накладала щораз нові контрибуції.

Таким чином земельна власність сім'ї Ван І-пінг змаліла з 200 мав на 50. Власність, що на ній працювало 12 арендарів, так зіщулилась, що до її обробітку було досить двох вуйків та батько. На те лихо не хотів Ван одружитися з багатою дівчиною, яку вибрали батьки, щоб не бути прикованим до грошеробства. А вже найбільше приголомшило сім'ю те, що Ван заявив, що своє життя пожертвував визвольній боротьбі. Його слова: „Китай“, „Народ“, „Маси“, а передусім „вільне кохання“, тобто, що кожний має право вибрати самий соб. жінку, були для тісного сімейного кола якоюсь ворожою бомбою.

Але Ван знав історію своєї країни. Читав про різанину китайських робітників та селян, про

генеральний страйк, що руйнував торгівлю чужинців, спрчинників різанини. Читав про збомбардування беззахистних китайських міст і про безконечний ланцюг упокорень китайського народу. Вістка про російську революцію дала йому спонуку й віру в нове, вільне безкласове суспільство, що повстане на згарищах деспотизму й гніту. Тимто й присвятився науці марксизму й рішив поширювати здобуте знання між масами китайського народу.

Другий Као Сін-тієн був також північного походження й був сином діди́ча. По його поведінці слідно було, що походив із т. зв. кращих кол. Не був такий високий як Ван, його волосся слухалось щіток, шкіра була гладка й м'яка, одяги чудово лежали на ньому й носив рогові очиці, мов родовитий американець. Ван ніколи не носив капелюха, Као Сін-тієн пишається закордонним капелюхом, влітку солом'яним, узимку повстяним. Перший мовчав, був твердий і шорсткий у поведінці, другий будь-чого розм'якав. До нього доходили чутки про різанину в Китаї, трусився в безсилій люті й плакав.

В студентських протестаційних демонстраціях брав завжди участь, а пристрасть так його охоплювала, що він німів. Але коли підчас однієї демонстрації поліція стріляла, він був між тими, що силкувались ставити опір.

Као не знав у житті недостач. Але цим, що мав, радо ділився з приятелями. Тимто й знайшов у приятелів підтримку в боротьбі проти своєї рідні, що приневолювала його одружитись із зовсім невідомою йому дівчиною. Щоб урешті-решт

покласти край тому всьому, одружився в Пекіні зі студенткою, що йому була до вподоби і написав до рідні, що дружина дожидає нащадка. Дівчина була струнка й гарна, мов тендітна квітка на тонкій билині. Кохання було життям для неї. Таким чином стала дружиною Као, без дозволу її й його батьків. Коли вродила дитячко, мусіла покинути університет. Учителями її стали Као й його чотирьох друзів. Була також розумною дівчиною й коли зверталася до чоловіка сяючим обличчям, усі знали, що він для неї означає революцію. Перед закінченням останнього півроку на університеті, післав Као дружину до своєї сім'ї. Там вродила сина. За декільки тижнів заявив сім'ї: „Мій син займе в сім'ї моє місце, я відходжу, а ваша невістка також. Маєте доволі часу й грошей, щоб виховати мою дитину.

Хоч батьки Као любили внука, проте слова і вчинок сина вивів їх із рівноваги й страшенно озлобив. Не дивлячись на те, не остазало їм нічого іншого, як погодитись на бажання сина. Мати пристрасно обійняла свою дитину й віддала її, після незломного рішення чоловіка, його матері.

Третій, Гу Хен-хун був велетнем, біля шість стіп високим, але несміливим й охабним. Обличчя мав щире й чесне, забарливий у словах і рухах. Син дуже вбогої селянської родини в Шантун лишився самотній як палець малим бубеням після смерті останнього члена сім'ї.

Хтось підкинув його на сходах релігійної місії й так опинивсь у християнській захисті для сиріт, де й виховувався. В два роки після повалення цісарської династії Манджу став членом Куомін-

тану й брав участь у боротьбі проти відбудови цісарства. В п'ять років пізніше дістав на літературному конкурсі стипендію, що дала йому змогу вчитися в пекінському університеті. Як трицятирічний соціолог і радикал скінчив університет.

Друзі з глибини серця довіряли йому й поважали його. Као уважав його втіленням чесного й тяжко працюючого селянина півночі. Жінки тривожили його. Тимто й не одружився ніколи. Жінка Као часто глузувала з нього, питаючи чому не знайде собі любки. „Познайомлю тебе з однією моєю товаришкою“ казала. Почувши це, він шарівся мов дівчинка й відповідав: „Що робитиму з дівчиною? Такий нечема як я, зломить її одним дотиком“.

Із обома своїми приятелями Као й Ваном перенісся Гу в Кантон, центр визвольної боротьби на півдні, звідки мали рушити на припоручення своєї організації на північ.

Четвертий, Чун-Гва-Шан, походив із південної провінції Кіянсі. Був третім з черги сином селянина, тонкий, препоганий, середнього росту, інтелігентний, нервовий. На силу лише могли його два старші брати вислати на студії. Його грошеві труднощі навели Као на думку, щоб гроші п'ятох друзів сполучити в одну касу для спільного користування.

Ще шістнадцятирічним хлопцем одружили його з дівчиною, що на старо-китайський спосіб шанувала в ньому пана й володаря. З двома дітьми жила в його сім'ї на північний-захід від Кіянсі. Чун радо поїхав би з друзями в Кантон, але мусів вернутися до Кіянсі, де як учитель і урядовець мав підготувати ґрунт під переможній похід

визвольної армії. Там знав добре терен, бо це була його батьківщина. Говорив тамтешньою говіркою, знав кожний горбочок, кожний верх, кожну стежку. Знав болячки й недоліки народніх мас. Про свою дружину не згадував ніколи, хіба те, що хоч несвідомо є корисна й допомагає йому в праці. Волів би бачити при собі більш поступову жінку. Але по — суті був мало романтичний і кохання його мало зворушувало. Автім такі жінки, як його дружина були як раз підхожі для мас, що на них мала спиратись визвольна боротьба.

П'ятий, Чан-Мієн-сам, походив із незаможної інтелігентської родини в Шанхаї. Виглядав як типічний студент: довгий синій одяг із бавовни, м'які бавовняні патинки без закаблуків, очиці та закордонний капелюх. У Шанхаї навчав на вечірних курсах фабричних робітників, був одним із кращих організаторів професійних спілок. Боротьба соток тисяч робітників проти бруталного невільництва їхнього життя, втягнула його в свій крутіж.

За кожне упокорення Китаю великодержавами платили своєю шкірою в першу чергу робітники, й їх боротьба вчила його безпосередньо, коли його приятелі здебільшого здалека лише стежили за нею.

Був одним із перших членів у ревлюційній партії. В Пекіні придбав собі російську мову й пильно читав кожну марксістську книжку. Його частина кімнатки, що в ній мешкав із Чуном та Ваном була закидана безліччю книжок у різних мовах.

Чан вертається небаром у Шанхай як організатор визвольної армії.

Ціла п'ятка друзів кінчить водночас університетські студії й тим самим пароплавом поїхала в Шанхай. Там вони розлучаються. Десять вірних рук спюється в величезний п'ястук, накритий слабими долонями дружини Као. А Као мав сльози в очах від невимовного почування. Гу, шантунський селянин, сказав: „Що буде з Китаєм і з нами за п'ять років? Зійдемося усі за п'ять років — у червні! Тоді дізнаємось, яка доля судилась за той час кожному з нас!

Й оце що сталося з п'яткою впродовж п'ять років.

Трійка, що помандрувала в Кантон: Ван І-пінг, син селянина півночі, Као Сін тіен, син діда й Гу Хен-хун, селянин із Шантуну зголосились негайно після прибуття до визвольної армії й з нею пішли в похід в околиці Вухан над річкою Янце, де зорганізовано, як її тоді скрізь називали, національну визвольну армію. Ван став членом селянської управи Куомінтану, що в ньому радикали деякий час працювали поруч із представниками Куомінтану. А Као з дружиною лишився в політичному відділі однієї дивізії. Його праця була в щотижневих балачках старшин і жовнірів, підчас яких обговорювали питання армії та визвольної боротьби. Жовніри домагались здійснення гасел, під якими армія боролась. Домагались прилюдного обліку фінансів армії, точної виплати платень. Хотіли знати чому старшини спекулювали їхніми грішми, якими при купівлі одностроїв та харчів нечувано наживались. Таким

відносинам треба було покласти край у національній визвольній армії. Її принципи мусіли бути здорові. Офіцери мусіли відповідати на питання жовнірів і виправдуватись із пороблених їм закидів. Као казав тоді про свою роботу: „Політичний відділ був для жовнірів батьком і матір'ю. Китайський жовнір ніколи не мав людських прав. Ним гордували мов парієм, як зняряддям свого старшини, як погноєм. Визвольна боротьба обіцяла йому людські права й тому жовнір боровся так хоробро. Довірливо повіряв нам свої болячки жалі й страждання. Вперше в китайській історії бореться жовнір не за гроші, а за щось інше.

Гу, шантунський селянин, залишив армію біля Вухан і звіттам прямує на приказ організації на північ організувати селян, щоб промостити армії шлях до дальшої, переможньої боротьби. Був одним із найкращих селянських організаторів. Коли контр-революція піднесла голову, їде в Вухан. Не лишається довго. Вертається на північ і на деякий час тратить всякі зв'язки з друзями.

Було їм дуже тяжко підтримувати будь-які зносини. Ван отримав лише одного листа від Чуна, в якому цей коротко повідомляє, що живе й працює. Коли спалахнула контрреволюція, в якій вирізали десятки тисяч селян південних провінцій, преса згадувала двічі про Чуна як про „червоного ватажка бандитів“. Опісля слід по ньому загинув. Було просто неймовірне, щоб його смерть обминула. Знав, де мешкали родини Као й Ван, але ніяка чутка не доходила про нього.

Від Чана з Шанхаю мав Ван також лише одну вістку. Дуже обережного листа, в якому

власне нічого не було й який Ванові вистачав, щоб знати, що діє його друг. Спочатком контр-революції Ван і Као втекли в Шанхай. На силу вдалося їм знайти Чана. Сховалися в невеличкому миршавому домику. Цей невеличкий, поважний дімок став місцем їх сходу у Китаї. До нього вертались після довгих мандрівок. Чан одружився. Його дружина, якої великі, чорні очі все бачили й усе розуміли, була завжди вдома, вгощала людей і показувала їм шляхи.

В Шанхаї лютувала реакція. Чужинецька поліція й частина армії, що слухалась ще офіцерів, боролася проти робітників і вирізала їх майже десять тисяч. Профспілки було знищено, а робітників назад загнали до їх нужденних нор. У відчайній борні намагались робітники врятувати те нужденне шкamatтя прав, що їх встигли були здобути. Даремні були їх зусилля !

Чан боровся в робітничих лавах. Він ніколи не вагався.

Као та Ван виїхали з Шанхаю в Кантон, а після загибелі революції вернулись у малий дімок Чана. Ван похудів, його обличчя стало біде, а хода обважніла й повільна. Його рана на плечі поволі гоїлася, а хрупкий, важкий кашель трусив його зів'ялим тілом. З розвитком недуги щораз частіше лишався вдома й увесь час писав. Минав тиждень за тижнем, а Ван щораз більше трапив сили, щораз тяжче було йому працювати. Часто лежав із розплющеними, сухими, паленими очима, простягнувшись на твердих дошках свого ліжка. Мріяв про свої здорові, високі гори, але ніколи не згадував про те. Були таких як він

десятки тисяч у Китаї, хворих як він, запроторених у тюрми й поволі потахаючих. Його організація не мала фондів, щоб своїх членів вислати в гори. Й так ось поволі гасло в ньому життя.

Четвертого року після розлуки друзів у Шанхаї, дістає Чан припоручення, податися в Ганкоу. В Ганкоу ловили визвольних діячів одного по одному й відрубували їм голови. Вулицями Ганкоу лунали бойові пісні ведених на смерть людей. Лише тоді мовчали засуджені, коли їм відтинали язики. Вмирили мовчки як герої.

До цього міста жажіть вислати Чана з припорученням щоб ізнов пов'язати піврані нитки визвольної боротьби й створити нову організаційну ексекутиву. Але вже за декільки днів його спіймали. Людина, що з нею працював колись у Куомінтані впізнала його й зрадила. Пропонували йому гроші й владу. А коли це відкинув із призирством, закували його й збили тяжкими бамбусовими прутами так нелюдяно, що тіло було однією, жажливою, кривавою раною. Знепритомнів, а коли прочуняв, питали його, чи тепер зрадить своїх приятелів. А коли й цю гидку пропозицію відкинув, кинули його на землю й втиснули йому крізь ніс обридливу, нехарну рідину. Й після цієї муки не зрадив своїх товаришів. Розбещені кати волікли його вулицями, б'ючи прикладами й колючи багнетами, а вкінці відрубали йому голову. Голова покотилася в куряву, подалік від тіла. Й довго лежав його труп на вулиці — між іншими трупами — осторога для робітників про те, що їх чекає. Чужинецька преса протестувала. Не проти ексекуцій, лише тому, що вид трупів на вулиці

неприємно вражав дами, коли йшли на перегони або на ситківку. Чужинці домагалися, щоб екзекуції відбувалися в інших місцях й щоб трупи негайно забрати. Чужинці, що домагались голов провідників визвольної боротьби, казали опісля: „Які варвари ці китайці, вбивають своїх краєнів мов звірята“.

Коли Ван і Као дізналися про долю свого друга, зацікавилися з жаху. Као вже давним — давно відучився плакати. Дружина Чана не спала ночами, встромивши зір в одну точку. Ван цілими днями лежав на своєму ліжку, без слова, з блідим і близькою смертю надиханим обличчям. Ночами ходили м'якими підощвами кімнатами без упину, ніхто не спав. Здавалося, що весь дім страждує вночі, терпить безконечно.

Заки минув ще четвертий рік повідомила преса з Тіентсіну, що Гу арештовано разом з іншими провідниками. Лівий член Куомінтану, що знав його з університетських часів і пізнав його й зрадив. Булоб безглуздя відпекуватись. Перед військовим судом заявив Гу, що є жовніром боротьби за визволення робітників і селян і залишиться ним до кінця життя. Підчас його пристрасної промови перед судом виволікли його з залі й замкнули в малій, залізній клітці мов звір'я й у ній він не міг навіть сидіти ані лежати. Три місяці мучився зіщулений й гнів у власній нечистоті. Тіло відпало від кісток, розбурхане волосся, очі мали погляд мученої тварини. Суд рішив таким робом переконатись, як довго Гу остане вірний своїм переконанням.

Коли Ван і Као дізнались про арештування Гу, почали клопотати про його звільнення. Ван

піднявся з свого ліжка. Крізь цілий і штудерний лабіринт фєвдальних відносин у Китаї, вживали всіх зусиль наладати зв'язки, щоб увільнити свого друга. День і ніч без передиху шукали людей, що мали знайомих поміж військовою або урядницькою зграєю на півночі. Благали, пояснювали, годинами без краю. Тремтячи з перевтоми їздив Ван з міста до міста й прохав знайомих допомогти. Все, що мали, мандрувало в ломбард. Позичали де лише була змога. Тисячу доларів було досить щоб перекупити в'язничну сторожу. Але не могли добути таку силу, й організація не мала таких грошей, бо десятки тисяч гинуло як Гу в тюрмах.

Кінчився п'ятий рік, коли прийшла чутка про долю Гу. На в'язничному подвір'ї в Тіентсіні стоїть цементний стовп. На ньому задушили Гу.

Као й його дружина не мали відваги сказати це Ванові. Але врешті нічого було вдіяти. Ван заєдно вставав щодня тяжко хворий і робив енергійні заходи, щоб рятувати так дуже улюбленого приятеля. А коли Као повідомив його про смерть Гу, намагався встати з ліжка, але заки йому це вдалося, кров йому жбухнула з рота й непритомний упав на ліжко.

Серед ночі прочував на декільки хвилин. Перед його очима імлісто майоріли обличчя його друзів. Голос Као заходив до нього немов крізь порожнечу : „Спічни, будь ласка, друже. Лікар впевняє, що за пару місяців очунаєш і подужаєш“. Уриваним, повільним голосом відповів Ван: „Вони не боялися смерті“. А після короткої мовчанки: „Ви.. одинокі зпоміж тих, що остали живі... му-сита працювати за п'ятьох“.

Као міцно стискав кощаві руки. Довгі пальці стискали раз—у—раз його руку, немов хотіли щось сказати. Опісля зовсім заспокоїлись і лежали непорушно. Друзі похилились — віддих не порушив уже грудей Вана. Приклали вухо до серця а серце мовчало. Ван помер, німо й таємно, немов і цю смерть хотів заховати від шпигунів, що чатають вулицями, нишпорять і підглядають.

П'ятий рік кінчився. Йшов шостий. Као жив із дружиною й дружиною Чана в малому, мовчазному домику. Відходили й приходили тихо й непомітно, чуйним зором обмацували вулиці в усіх напрямках. Вістки про народини робітничо-селянського уряду в південному Кіянсі дійшли до Шанхаю. Це було сьомого листопаду. Поверх шістьсот делегатів брало участь у першому конгресі. Однієї ночі читали втрійку звіт про цей конгрес, коли дружина Као враз крикнула: „Гва-шан! Її палець показував на одне з назвиськ звіту. Тут був! Чун Гва-Шан, делегат радянського району північно-західної часті Кіянсі. Всі троє вдивлялися в назвисько немов бачили обличчя давно забутої людини. Не спалахнули radoщами — назвисько пригадувало їм трьох, що вже не жили.

Так минуло п'ять років. Шостий рік кінчився. В невідомому майбутньому заховалася доля двох друзів, що ще остали в живих.

